

ПРЕДГОВОР

Месечни извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1934, настављају да прате динамику догађаја на европској и светској политичкој сцени. Они сведоче у којој мери су током те године како међународни односи тако и унутрашње прилике великог броја земаља постали још комплекснији, удаљавајући се од решења на којима је почивао међународни поредак од завршетка Првог светског рата.

Анализе југословенских дипломата одражавале су пажљиво праћење и бележење политичких догађаја и процеса, првенствено држава које су непосредно или посредно утицале на међународни положај, али и унутрашње прилике југословенске државе (Немачка, Италија, Француска, Велика Британија, Чехословачка, САД, и све Југославији суседне земље); ту су и сва колебања и недоумице о даљем правцу европске спољне политике, али и политике југословенске државе. У њима, поред највећим делом тачно изведених закључака, могу се уочити мањкавости и једностраности у оценама које се, уосталом, могу наћи у документима стране провенијенције за исти период. Настали су на основу извештаја југословенских дипломатских представника – у огромној већини изгубљених – тако да им ова чињеница даје, изразито неповољном историјом наших архивских фондова наметнута, додатно, много већу важности као извора за праћење и анализу збивања у Европи и свету – из специфичног, „југословенског угла“.

Ако се за годину у којој су немачки националсоцијалисти дошли на власт и убрзано почели да заводе своју страховладу може с правом рећи да је била једна од „преломних“ у историји Европе 20. столећа, следећа, 1934, показала је да се процеси ширења тоталитарних модела и њиховог утицаја настављају. Присуство две водеће државе, представнице „трећег пута“, Немачке и Италије, у европској политичкој утакмици постајало је 1934. све упадљивије и доминантније. Изостали су делотворни одговори у заустављању овог продора. То је било изазвано, добрим делом, различитим интересима, конкурентском суревњивошћу Велике Британије и Француске и попуштањем пред притисцима и растућом моћи фашизма од стране ове две кључне државе међуратног система.

Дубока политичка криза, праћена честим сменама влада, настављена је и додатно појачана продуженим ефектима велике привредне депресије и корупционашким аферама (као што је била „афера Стависки“ у Француској). Покушаји да се пронађу решења за кризу парламентарне демократије и током 1934. године нису довели до очекиваног одговора и задовољавајућег резултата. То је имало за последицу наставак „скретања удесно“ не само у земљама са слабом демократском традицијом и институцијама, већ је довело до снажења антидемократских и антилибералних струја, укључујући појаву фашистичких партија и покрета у земљама са функционалним демократским системом, Француској, Великој Британији, Чехословачкој.

У 1934. години ефекти велике привредне депресије су и даље били веома видљиви. Залечење дубоких „ожиљака“ које је оставила светска економска криза изнудило је посезање за новим решењима, промену у схватањима односа државе и привреде и одступање од дела праксе економског либерализма претходног периода. Тежина ситуације наметала је прихватање, за дотадашњу праксу либералних економија, „јеретичких“ искорака у област државне интервенције, везиване за ауторитарне и тоталитарне државе, укључујући све веће захвате државне интервенције у област привреде, контроле банака и финансијских токова.

Отварана су нова жаришта сукоба док су, у исто време, трајали преговори светских дипломата, склапане нове спољнополитичке комбинације, потписивани пактови и даване гаранције. Ова слика живе међународне активности може да наведе на погрешан закључак о успешности и дOMETИМА првенствено европске дипломатије: како су показали догађаји који су уследили само коју годину касније, највећи део ових напора био је ништа друго него „дипломатска димна завеса“ иза које су се одвијали процеси деструкције међународног система и припреме за његово коначно уништење у новом светском рату.

Година 1934. била је друга година првог мандата администрације америчког председника Рузвелта (F. D. Roosevelt). У јануару америчка влада је девалвирала долар у односу на његову златну подлогу (35 долара за једну унцу злата), основано је посебно владино тело за контролу рада њујоршке берзе на Вол стригу (Wall Street), донет је закон о банкама, настављене су мере за спровођење „Првог новог програма“ (First New Deal, 1933–1934), првенствено усмерене на смањење велике незапослености. Рузвелтова администрација је у марту опозвала непопуларне (и неуспешне) мере прохибиције.

На Далеком истоку у години 1934, Јапан је наставио са ширењем и учвршћивањем доминације на кинеском тлу. Токио је у јануару поставио бившег кинеског цара Пу Лија (Pu Yi) за регента Манџурије, која се од 1932. налазила под јапанском окупацијом. Пу Ли је 1. марта крунисан за „манџурског цара“ под именом Канг Тех. Јапанска влада се повукла из трилатералног споразума о ограничењу поморских снага, док је на конференцији у Лондону у децембру коначно пропао покушај да се овај споразум спасе. Вођа индијског покрета за независност Махатма Ганди прекинуо је у априлу кампању грађанске непослушности. У октобру су трупе кинеских комуниста под командом Мао Цетунга кренуле у „велики марш“ дуг 6.000 километара.

Година 1934, посебно на европској политичкој сцени, била је у историји модерног политичког тероризма једна од најцрњих, са тенденцијом даљег „померања граница“ у радикализацији политичких прилика, посебно у средњој и југоисточној Европи, али и неспремност да се на ову појаву одлучно одговори, што је као последицу имало даље погоршање стања у Европи.

Година после освајања власти („Machtergreifung“) Адолфа Хитлера и националсоцијалиста, и поред покретања свеобухватног процеса насилног уклањања из политичког и јавног живота отворених и потенцијалних противника новог режима у Немачкој и преосталих трагова њима толико мрске Вајмарске Републике, није донела, по схватању његових челника, у потпуности задовољавајуће резултате. Нацисти су наставили да премрежавају немачко друштво бројним организацијама које су биле непосредно везане за НСДАП (SA, SS, Hitler-Jugend, NS-Frauenchaft, Deutscher Studentenbund, NS-Lehrerbund, Deutsche Arbeitsfront и др.), појачавајући интензитет национализације и тоталне контроле. У ту сврху, све упадљивију улогу играо је антисеми-

тизам као један од средишних идеолошких постулата новог немачког режима употребљаван као средство за пропагандну мобилизацију становништва. У септембру следеће, 1935. године добио је и своју „кодификацију“, доношењем „Нирнбершких расних закона“, који су дали „правно покриће“ режиму за потпуно искључење Јевреја (мање од 1% становништва) из јавног живота, привреде, културе. Појачана и све отворенија антисемитска политика, уз прогоне свих оних који се нису слагали или „уклапали“ у идеолошке и „светоназорне“ гвоздене калупе Хитлеровог режима, покренула је иселјавања и масовне емиграције како немачких Јевреја тако и великог дела немачке културне елите.

Једна од мера одмаклог политичког „глајхшалтовања“ у Немачкој био је Хитлеров проглас од 30. јануара о „јединственој Немачкој“. Хитлер је у фебруару укинуо Савет Рајха (Reichsrat), а 7. априла донети су Закон о обнови Рајха и Закон о постављању гувернера Рајха (Reichsstatthaltera), чиме је настављено уклањање остатака старог система. Овај процес је заокружен укидањем аутономије историјских покрајина и њихове самоуправе и нацификацијом власти на свим нивоима, од савезне до комуналне. У априлу, Хитлер је у Пруској на чело политичке тајне полиције Гестапоа поставио Хајнриха Химлера (Heinrich Himmler). Почетком 1934. немачки вођа је активирао питање статуса Сарске области, отварајући кампању за њен повратак под власт Берлина.

У јулу 1934. на место министра привреде постављен је председник Рајхсбанке Хјалмар Шахт (Hjalmar Schacht) са задатком да обузда неповољне прилике у Немачкој, посебно у области финансија (Хитлер је наследио празну државну касу што је озбиљно доводило у питање његов амбициозан политички програм, посебно поновно наоружавање). Шахтова рестриктивна политика „Новог плана“ укључивала је и замрзавање плата на нивоу који су имале током привредне кризе, контролу спољне трговине, девизни трансфер, билатерализацију спољнотрговинских односа као и низ других мера, од којих су неке биле супротне очекивањима немачких привредника. Диктатом државе и партије 1934. основано је ново средишно удружење немачке индустрије (Reichsgruppeindustrie), док је у фебруару донет закон о „припреми органске изградње немачке привреде“, као још један корак ка њеном даљем „глајхшалтовању“ и јачању државне контроле. Нацисти су током 1934. наставили са покретањем великих јавних радова и „добровољним мобилисањем“ великог броја слабо плаћених радника настојали да умање незапосленост, која је прве године њихове владавине смањена на испод 5 милиона.

Све је отвореније било испољавање антисемитизма у политичком и јавном животу других европских земаља, посебно у средњој и југоисточној Европи (у Пољској, Мађарској, Румунији, Аустрији), као наставка „радикалног заокрета у десно“. Тај заокрет је донео јачање утицаја ауторитарних, екстремно националистичких и расистичких тенденција на европској политичкој сцени, о чему месечни извештаји југословенског Министарства иностраних послова на пуно места дају јасна сведочанства.

Посезање за примером који су нудиле пракса и идеологија две водеће тоталитарне идеологије и државе у Европи, фашистичка Италија и националсоцијалистичка Немачка, настављено је с мање или више успеха и током 1934. године. Француску су у фебруару потресали штрајкови и немири у којима су се по улицама водили крвави сукоби француских фашиста и ројалиста на једној и присталица левице на другој страни, изазвани покушајем десничарског државног удара. Овакво стање је довело до првих корака у приближавању до тада непомирљивих социјалиста и комуниста, чији

ће политички савез омогућити стварање леве коалиције Народног фронта.

У Аустрији је канцелар Долфус (E. Dollfuss) настављао убрзану фашизацију земље, што је крајем априла крунисано доношењем „аустро-фашистичког устава“. У балтичким државама су настале домаће верзије ауторитарних режима са фашистичким обележјима. Председник Константин Патс (K. Pats) извео је у марту у Естонији државни удар, у Летонији је у мају Карлис Улманис (K. Ulmanis) себе прогласио за фашистичког диктатора, у Румунији је фашистичка Гвоздена гарда после оштре и краткотрајне реакције режима на њеном сузбијању због атентата на председника владе, либерала Јона Дуку у децембру 1933, током 1934. наставила са јачањем.

Последице депресије тешко су погодиле и привреду фашистичке Италије као и аграрне државе југоисточне Европе до којих је талас кризе стигао са извесним закашњењем али су њени ефекти тамо били дубљи и дуготрајнији, због неповољне привредне структуре и велике зависности од размене са индустријски развијеним земљама. У јануару 1934, изгласан је у Риму закон о корпорацијама, а процес претварања Италије у „корпоративну фашистичку државу“ обележио је унутрашњу политику Мусолинија током 1934. године.

Жестина и бруталност обрачуна са унутарпартијском опозицијом концентрираном око вође Јуришних одреда (СА) Ернста Рема (Ernst Roehm) и браће Штрасер (Straser), који су од Хитлера тражили „наставак националсоцијалистичке револуције“, „чишћење“ остатака старе политички елите, стављање под контролу крупног капитала – показали су у огољеном виду праву природу режима. Ликвидацијом Рема и његових најближих сарадника у ноћи 30. јуна 1934, под изговором да су против њега спремали удар, Хитлер је уклонио и опасност од угрожавања свог положаја неприкосновеног „вође“ нацистичког покрета. „Ноћ дугих ножева“, како је ова нацистичка „Вартоломејска ноћ“ добила назив, показала је сву бескрупулозност и одлучност Хитлера да по сваку цену остане сам на врху пирамиде власти.

Средином јула у Лајпцигу је основан посебан „народни суд“, у чијој су надлежности била дела против нацистичког режима (обухваћена широким појмом „великиздаја“). У саставу суда је било тридесет двоје „народних судија“ које је постављао сам канцелар, док је само председник суда био судија по позиву. Једно од првих било је суђење вођи забрањене Комунистичке партије Немачке, Телеману (E. Telemann).

Смрћу председника Републике фелдмаршала Хинденбурга, 2. августа, нестала је последња препрека да „вођа“ и „канцелар Рајха“ у својим рукама сабере све полуге апсолутне власти (укључујући и место врховног заповедника Вермахта) и доврши процес преплитања партије и државе.

Иступање Немачке из Друштва народа у октобру 1933, после напуштања конференције о разоружању, био је озбиљан ударац овој међународној организацији и показатељ „методологије“ и даљег смера нацистичке спољне политике: поткопавање настојања да се дође до колективног споразума великих сила око најважнијих питања и одбацивање обавеза које би он наметао, разбијање система мултилатералних уговора и гаранција и његове замене мрежом билатералних уговора склопљених под условима које диктира Немачка. Иступањем из Друштва народа – једног од најрепрезентативнијих „производа“ поратног система, Хитлер је желео не само „слободне руке“ у његовом даљем разграђивању, већ и да покаже како отвара процес потпуног негирања обавеза које су биле наметнуте Немачкој мировним уговором у Версају.

Кључни резултат четири балканске конференције (1930. у Атини, 1931. у Ис-

танбулу и Анкари, 1932. у Букурешту и 1933. у Солуну), било је склапање Балканског споразума 9. фебруара 1934 (парафиран у Београду 4. фебруара, свечано потписан у Атини 9. фебруара). На његово формулисање утицали су принципи изнесени у Бријан-Келоговом пакту и одлуке Друштва народа које су потом уследиле – у циљу побољшавања прилика на Балкану потврдом поштовања постојећих међународних обавеза, очувањем граница и њихове сигурности. Заокружен је и Допунским протоколом, којим су међусобне обавезе и гаранције још једном утврђене од страна држава потписница око питања признавања балканских граница.

Споразум је остао отворен за Бугарску и Албанију, преостале две балканске државе које му нису приступиле. Један од противника овог споразума био је бивши председник грчке владе Елефтерос Венизелос, који је сматрао да је приоритет грчке спољне политике сређивање односа са Италијом, чему никако није ишло на руку окупљање балканских држава у потенцијално антииталијански блок.

Приближавање балканских држава, које су Споразумом од 9. фебруара створиле нови „антиревизионистички блок“ (поред постојеће Мале антанте) – без обзира на исказану спремност да остане отворен и за преостале државе са Полуострва – протумачено је у Риму као удар на италијанску политику на Балкану и у Подунављу. Уследио је Мусолинијев спољнополитички „контраудар“ као покушај стварања „противтеже“ Балканском споразуму – појачавањем везаности за политику Рима, Беча и Будимпеште и давањем јасне подршке њиховим тежњама за „исправљање неправде“ нанесене мировним уговорима у Паризу. Потписивањем Римских протокола, 17. марта 1934, између Италије, Аустрије и Мађарске, учвршћен је италијански утицај у две ревизионистичке подунавске земље, које су ослонац за своју политику нашле у Мусолинијевој експанзионистичкој политици у овом делу Европе. Италијанска подршка двома бившим средишним покрајинама Хабзбуршке монархије изазвала је неповољне реакције и поново подстакла стрепње у земљама Мале антанте, како од могуће хабзбуршке рестаурације, тако (посебно у Југославији) од много реалнијег и опаснијег спољнополитичког опкољавања. Оваква италијанска политика није имала подршку Немачке и у Берлину је тумачена као даљи италијански продор у „немачки простор“.

Италија је 1933. изашла са предлогом о стварању „директоријума четири силе“ (Француска, Велика Британија, Немачка и Италија) са роком важности од десет година у сврху постизања споразума о сарадњи, али и признавања права на ревизију уговора о миру и једнакости права у наоружању државама којима је то било забрањено на Париској мировној конференцији. Овако „упаковану“ ревизионистичку политику одбацио је Сталини савет Мале антанте чији су министри, као још један вид осигурања принципа територијалне неповредивости, јула 1934. у Лондону потписали *Конвенцију о дефинисању нападача* – којој су приступили и Турска и Совјетски Савез. Ова чињеница је током 1934. била основа за успостављање дипломатских односа између Прага и Москве, Букурешта и Москве – али је изостало међусобно признање Београда и Москве. Дипломатске односе са Москвом успоставиле су током 1934. и Мађарска и Бугарска.

Совјетски Савез је септембра 1934. примљен у чланство Друштва народа, што је био још један важан искорак из спољнополитичке (само)изолације болшевичке државе. Насупрот овим спољнополитичким променама, за Стаљинов режим 1933/34. била је година постепеног изласка из периода велике глади, наставка насилне колективизације на селу, индустријализације, али и отварања нове фазе масовне репресије. У јулу је главни инструмент Стаљинове репресивне машинерије – ОГПУ трансфор-

мисан у НКВД, који је после убиства Кирова 1. децембра отпочео нови, велики талас „чистки“, у којима су страдали неки од водећих чланова бољшевичког врха (Зиновјев, Каменев). То се тешко може уклопити у Стаљинову изјаву дату на крају 17. конгреса бољшевичке партије (конгрес СКП(б) почео је у јануару), да је у Совјетском Савезу „живот постао веселији“.

До првог сусрета *дучеа* и *фирера*, челника два по много чему идеолошки сродна тоталитарна режима, дошло је 14/15. јуна у Венецији. На њему је пропуштена прилика да се изгледе несугласице око „сукоба интереса“ и утицаја на прилике у Аустрији, стално потресаној кризама и политичким раздорима. Хитлерово мешање у прилике у „италијанском аустријском дворишту“ – како је на Аустрију гледано из Рима – довело је, месец и по дана касније, до најозбиљнијег заоштравања односа два тоталитарна режима. Аустријски националсоцијалисти су, уз обилну подршку из суседства, покушали да изврше државни удар који је требало да их доведе на власт и буде почетак припајања Аустрије „немачкој матици“. Слабо прикривена умешаност Немачке у неуспели преврат, у коме је 25. јула убијен канцелар Долфус, била је и резултат нестрпљења Хитлера да крене – преурањено – у остварење својих спољнополитичких амбиција, онако како их је девет година раније изложио у програмско-аутобиографском спису „Моја борба“, чији је један од кључних циљева био *Anschluss* („припајање“) Аустрије.

Мусолини је наредио да италијанска армија изађе на границу са Аустријом, показујући на тај начин спремност да силом заустави покушај немачке инвазије. Као потврда Мусолинијеве одлучности да Аустрију задржи под својим туторством, уследила је 21. августа посета Риму новог аустријског канцелара, Курта фон Шушнига (Kurt von Schuschnigg), који је добио уверавања у намере Италије да даље штити аустријску независност.

У септембру је дошло до новог заоштравања на југословенско-италијанској граници, размене пропагандних оптужби, масовних протеста уз умножавање граничних инцидената. Повод је било одржавање конгреса Савеза словеначких и хрватских емиграната из Јулијске крајине у Марибору, на којем је истакнуто да је циљ њихове борбе отцепљење ових крајева од Италије. Мусолини је у говору у Милану 6. октобра оптужио Југославију и посебно југословенску штампу за „бесне увреде“ због чега „нема велике могућности за поправку односа“. У другој половини године, низ оружаних инцидената на граници италијанске колоније Сомалије и Етиопије претворио се у почетак италијанске војне интервенције. Због упада италијанских трупа у децембру, Етиопија је од Друштва народа затражила арбитражу ради разрешења кризе у односима са Италијом. То је био увод у општи агресивни рат који ће Италија повести против једине независне државе у Африци, као дела плана за стварање своје колонијалне „империје“. У новембру су италијанској колонији Либији анектиране суседне области Триполитаније и Киренаике.

Поводом меморандума за склапање свеобухватног споразума о разоружању (укључујући и могућност попуштања у ограничењу бројности војне силе и наоружања која је Немачкој наметнуо Версајски уговор, чему су склонили били Британци и Италијани) – с којим су у Женеви крајем јануара и почетком фебруара 1934. изашле три силе победнице (Велика Британија, Италија и Француска), ново немачко вођство давало је неуверљива уверавања да ће прихватити сваки јасно дефинисан споразум. Пропаст Женевске конференције о разоружању у јуну, после две године преговора, показала је не само слабости међународног система већ и све непремостивије разлике

и неспремност држава које су водиле главну реч у европској политици да искораче изван простора својих уских интереса зарад свеобухватног решења овог кључног питања. То је био нови, јасан сигнал Хитлеру да почетком октобра започне отворено гажење Версајског уговора јачањем немачке армије и морнарице, као и убрзаним стварањем модерног војног ваздухопловства.

Све упадљивија и агресивнија спољнополитичка активност Немачке подстакла је француску дипломатију да покуша да „освежи“ свој у доброј мери ослабљен утицај у средњој и југоисточној Европи. Немачка је у јануару 1934. склопила пакт о ненападању са Пољском, што је била прворазредна дипломатска сензација – истовремено и отклон од принципа источне политике Вајмарске Републике, која је почивала на добрим односима са Совјетским Савезом и заједничком притиску на Варшаву. Такође, пакт који су склопили Хитлер и маршал Пилсудски (J. Pilsudski) био је део немачког плана поткопавања француског утицаја и принципа мултилатералних гаранција. Прихватање Хитлерове понуде у Лондону, у новембру исте године, за отварање преговора о добровољном ограничењу поморског наоружања, и касније, ваздухопловних снага, са доста разлога тумачено је у европским политичким круговима као још један спољнополитички успех нацистичког режима.

Колико политички толико и привредни разлози довели су до отварања немачке офанзиве и на европском Југоистоку. Хронична оскудица у девизама, немогућност немачке економије да издржи конкуренцију на све затворенијем светском тржишту, учинили су да овај простор – са државама превасходно произвођачима аграрних производа и индустријских сировина потребних немачкој индустрији, спремних да их преко клириншких уговора размењују за немачку индустријску робу – постане један од кључних циљева ширења нацистичког привредног а за њим и политичког утицаја. То је био процес његовог претварања у немачку „неформалну“ империју. Овај „Drang nach Südosten“ нацистичког режима ишао је, међутим, већ солидно утабаним стазама начињеним у време Вајмарске Републике. Део ове тактике било је склапање трговинског споразума и туристичке конвенције са Југославијом, 1. маја 1934. године.

Југославији је у анализама прилика на Балкану на почетку нацистичке владавине у Немачкој давано кључно место, док су све разгранатији трговински односи са Берлином на другој страни утицали да се у врху југословенске државе њима даје све већа политичка тежина, о чему сведоче и речи југословенског краља француском министру иностраних послова, Бартуу (L. Barthou), током његове посете Београду јуна 1934. Односи Париза и Београда су и због француско-италијанског приближавања и успостављања дипломатских односа са Совјетским Савезом били суздржани, па их је требало и овом посетом поново „откривити“. Барту је посетио југословенску престоницу (поред Варшаве, Букурешта и Прага) испитујући могућности за склапање колективног пакта који би зауставио немачко ширење. Краљ Александар је француском министру говорио и о немачкој спремности да посредује у југословенско-бугарском приближавању, што би – како је наглашавао – требало да буде и у француском интересу.

Непосредно пред пут у Француску, краљ Александар је 27. септембра отпутовао у Бугарску где се сусрео са бугарским краљем Борисом (њихов први сусрет исте године био је у Београду 4. марта на пропутовању бугарског владара кроз Југославију). Бугарски владар је ојачао свој положај после преврата од 10. маја, који је извела Официрска лига у сарадњи са припадницима политичке групације око листа *Звено*, чији је вођ Кимон Георгијев постао нови председник владе, распуштања скупштине и

суспензије устава. Нова бугарска влада је показала спремност да побољша односе са Југославијом, чему је, у првом реду, на руку ишла њена оштра политика према „македонствујушчим“ и уништење структура ВМРО у пограничним областима, одакле су покретане терористичке акције и комитски упади на југословенску територију.

Југословенски владар је показивао и „разумевање“ за намере Трећег рајха да припоји Аустрију, сматрајући да то води слабљењу италијанског утицаја и уклања опасност од хабзбуршке рестаурације, која је била једна од опесивних тема његове спољне политике. Заборављао је да је један од циљева немачке политике у Подунављу било и разбијање Мале антанте, посебно преко продора немачког привредног утицаја као претходнице политичке пенетрације и смањењем привредног утицаја Чехословачке и западних земаља. У Берлину је и пружање привременог уточишта аустријским нацистима на југословенској територији после пропасти државног удара у Бечу поздрављено као позитиван знак у односима Немачке и Југославије.

Садржај разговора француског министра иностраних послова и краља Александра јасно указује на основни правац дипломатске акције Француске у земљама средње и југоисточне Европе: заустављање даљег продора италијанског утицаја, подршка одржању постојећег територијалног поретка, рад на склапању једног „источног Локарна“ и „Средоземног пакта“ – у циљу оживљавања посусталог француског утицаја. Амбициозна акција Бартуа имала је за циљ да утиче и на отклањање све упадљивијег немачког занимања за овај простор што је, такође, имало удела у поткопавању француског положаја. У том контексту се морају посматрати и пољско-немачки пакт као и немачко-југословенски привредни споразум.

Остварење Бартуовог плана, укључујући и реконструкцију савезничких односа са Југославијом договорених у Београду, спречио је атентат у коме су убијени југословенски владар и сам Барту, који су припадници усташког покрета у сарадњи са ВМРО извршили у Марсеју 9. октобра. Убиство југословенског краља довело је до драматичне кризе у односима Југославије, Мађарске и Италије, које су се – имајући у виду њихову улогу у помагању и давању уточишта усташким емигрантима (афера око усташког „центра за обуку“ у Јанка пусти), нашле у средишту оптужби за организацију Марсејског атентата. Уклањањем француског министра Бартуа и југословенског краља, ревизионистички табор је видно ослабио позиције присталица статуса кво, угрозио ионако веома „начету“ структуру „версајског“ међуратног система и олакшао даљи продор све утицајнијих сила које су заговарале његово анулирање.

Југословенска влада је пред Друштвом народа за саучесништво у организовању убиства краља Александра оптужила Мађарску и Италију, али су поред доказа које је изнела југословенска страна оптужбе против владе у Риму одбачене. Под притиском својих старих савезника, пре свега Француске и њеног новог министра иностраних послова Лавала, али и Британаца, да треба избећи даљу конфронтацију са Мусолинијем, југословенска влада је била принуђена да оптужбу о одговорности за Марсејски атентат ограничи првенствено на Мађарску и да се задовољи млаком осудом Будимпеште, као и у многим елементима проблематичним суђењем које је уследило у Француској непосредним организаторима атентата из редова усташког покрета. Приоритет који су имали односи Париза, Лондона и Рима у односу на „другоразредне савезнице“ утицао је на то да упадљива антијугословенска политика Мусолинијевог режима, као и његова турска улога према сепаратистичким покретима у Југославији (усташе, ВМРО, Косовски комитет), па тако и активности у вези са догађајима у Марсеју,

буду „гурнути под тепих“. Без одлучујућег утицаја који је вршио краљ Александар на југословенску политику и намераваног обнављања француског савезничког система који је имао у плану Барту, окретање ка Немачкој и Италији било је опција која је режимима на европском југоистоку – који су имали ионако довољно свог „аутентичног“ ауторитарног потенцијала – од средине тридесетих изгледала као једини прагматичан кључ за решење бројних политичких, привредних и социјалних проблема.

На истеку 1934. године, као што то јасно сведоче извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, није било много основа за оптимистичка очекивања када су политичке прилике у Европи и свету биле у питању: уместо њиховог разрешења донела је даље, изразито усложњавање. Стари систем је наставио да се урушава, што је било потпомогнуто колико због колебљивости и неспремности западних сила да пронађу начин да овај процес буде заустављен, пре свега јасним и одлучним заједничким деловањем у сузбијању агресивне политике фашистичких држава, тако и појачаним и – с њихове тачке гледишта – успешним акцијама ревизионистичког блока на убрзању и продубљивању кризе „версајског система“. У оваквој ситуацији, и југословенска држава, после Марсејског атентата, била је пред тешким избором даљег правца своје спољне политике.

Проф. др Милан Ристовић